

Multikultúra: jej etnická (národná) a náboženská a dimenzia

George Virsik

Už v roku 1982 zahájil Michael Novak jednu svoju prednášku konštatovaním, že „ku koncu druhej svetovej vojny nie veľa ľudí by bolo predpovedalo, že dva najmocnejšie prúdy vo svete koncom storočia budú náboženstvo a národnosť (*ethnicity*).“¹ V kontexte „multikulturalizmu“ to platí dodnes, aj keď situácia, vrátane rozloženia politicko-ideologických síl, je predsa len iná ako bola v roku 1982. Nakoniec aj heslo „Za Boha, za národ“, ktoré oduševňovalo staršiu slovenskú generáciu, spája práve tieto dva aspekty — náboženský a národný — ľudskej kultúry. Multikulturálnu problematiku, o ktorej tu chcem písať, budem modelovať na dvoch situáciách z vlastnej skúsenosti: na situácii austrálskej, ako som ju prežíval v rokoch 1968-1999 a nemeckej, kde žijem od roku 2000.

Než budem pokračovať, treba si ujasniť používané termíny. Pojem kultúra možno chápať na jednej strane *deškríptívne*, napr. ako súhrn historických mýtov, vier a povier či iných symbolov, hodnôt, zvyklostí, návykov, spôsobov jednania atď, ktoré umožňujú členom daného spoločenstva žiť vo svete a medzi sebou a ktoré sú odovzdávané z generácie na generáciu. Na druhej strane možno kultúru chápať *normatívne*, ako ideál; potom hovoríme o tom, aká *má byť* (vysoká) kultúra (slovenčina má dokonca výraz kultúrnosť), čo najčastejšie je modelované na klasickej, kresťanskej, kultúre západu.² V tejto úvahe sa budem držať temer výhradne prvého, deškríptívneho, najčastejšie antropologického³, chápania kultúry.

Multikultúra — existencia a interakcia viacerých historicky viac či menej odlišných kultúr v spoločenskom priestore (štáte) ktorý bol predtým monokultúrny — je nepopierateľný a neodvratiteľný fakt daný globalizáciou, demografickými zmenami atď, aj keď v inej forme a ináč vnímaný a prijímaný „väčšinovým obyvateľstvom“ napríklad v Austrálii a ináč v Nemecku. Ideálom samozrejme je, aby „multikulturalizácia“ nevedla k spoločensky neznesiteľným až výbušným situáciám, ale bola postupným *procesom koexistencie* (hlavne s materskou kultúrou), vedúcim k rôznym formám či stupňom *integrácie*, (výnimočne až po asimiláciu), ktorý rešpektuje nielen práva a dôstojnosť integrujúcich sa, ale aj materskej kultúry. V rôznych situáciách a z hľadiska rôznych aspektov, je niekedy ideálom integrácia, ale niekedy iba koexistencia.

Na druhej strane, multikulturalizmus (*multiculturalism*) je ideológia, hnutie či politický program, ktorý vyššie spomínaný proces multikulturalizácie namiesto aby usmerňoval, prípadne pribrzdžoval, ak nestačí splňovať spomínané podmienky koexistencie či integrácie, považuje mnohokultúrnosť — temer neriadené, spontánne premiešanie sa rôznych kultúr — *za ideálny samoučel*, ku ktorému treba napríklad vychovávať mladé generácie. Pritom, podľa môjho názoru, pre tento samoučel ku ktorému by mala byť vychovávaná mladá (ale nielen mladá) generácia, sa skôr hodí *tolerancia* z ktorej ideály multikulturalizmu, hociaké už sú, musia samy vyplývať.

Práve tolerancia si zasluhuje byť prijímaná ako apriorná, univerzálna, na rôznych kultúrach nezávislá, ale všetkými prijímaná, apriorná *hodnota*. Napriek tomu, že pôvodne vzišla iba z jednej kultúry,

¹ *The New Ethnicity, the Cosmopolitan Ideal, the Pluralistic Personality* (Sydney, 1982), pozri tiež *Národ – prežitok minulosti?* (Slovenský kresťanský samizdat č. 2, <http://www.gvirsik.de>).

² Pozri napr. Ladislav Hanus, *Človek a kultúra*, Lúč 1997.

³ Napríklad ako ju definuje Clifford Geertz, pre ktorého je kultúra “historicky prenášanou významovou (či zmysel dávajúcou?) schémou (*pattern of meanings*) zakotvenou v symboloch, systémom zdedených koncepcií vyjadrených v symbolickej forme, pomocou ktorých ľudia komunikujú, zachovávajú a rozvíjajú svoje koncepcie o živote a vzťahu k nemu” (*The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York, 1973/2000, str. 89). Pozri tiež George Virsik, *Môže náboženstvo osvetliť kulturné zmeny podobne ako to matematika urobila pre fyziku?*, In: Acta Cuturologica zv. 6: Multikulturalita, interkulturalita, transkulturalita, Zborník z medzinárodnej konferencie konanej v dňoch 25.-26.10. 2001 v Bratislave, © Katedra kulturológie Filozofickej fakulty Univerzity J. A. Komenského v Bratislave, ASCO art & science, Bratislava 2001, ss 65-72.

západnej. Áno, predovšetkým z kresťanstva, aj keď bolo treba bolestivého osvietenského zásahu, aby si toleranciu kresťanstvo uvedomilo a prijalo za jednu zo svojich hodnôt, ktorá vyplýva z originálneho kresťanského príkazu „miluj bližného svojho ako seba samého“. Tolerancia, správne chápaná, nebude považovať žiadnu, teda ani materskú či počtom príslušníkov prevažujúcu, kultúru za nadradenú ostatným v tom zmysle, aby im mohla diktovať svoje hodnoty. Ale nebude ani považovať ostatné kultúry za rovnocenné *a priori*, teda bez bližšieho prihliadnutia k otázke kompatibility, „súmeriteľnosti“ hodnôt či morálnych noriem, jednotlivých spoluexistujúcich kultúr. Samozrejme, aj kvantitatívne ohľady tu musia hrať svoju rolu. Ideálom je nájsť a politicky zakotviť čo najviac všeobecne prijateľných *univerzálnych hodnôt*, teda „spoločného menovateľa“ hodnôt jednotlivých kultúr, aj keď nie najmenšieho, ale najefektívnejšieho v zmysle spomínaného procesu spolunažívania vedúceho k integrácii (či asimilácii v prípade malých rozdielov a v rozsahu viacerých generácií).

Ostáva podľa mňa otvorenou otázkou, či tento v danom kontexte „spoločný menovateľ“ (a stále viac to bude už kontext nie napríklad iba austrálsky či nemecký, ale celosvetový) povedie k vytvoreniu, viac či menej homogénnej, zjednocujúcej kultúry či megakultúry. Druhou takou otázkou by potom bolo, do akej miery má táto hypotetická zjednocujúca kultúra mať bližšie k jednej z historicky predexistujúcich kultúr (napríklad západnej) než k iným. Tieto otázky sa ale už vymykajú rámcu našej úvahy.

Toľkoto všeobecne o multikultúrnej situácii. Teraz sa už sústredím iba na jej dva aspekty: etnický a náboženský. Opäť však najprv niekoľko slov na vysvetlenie termínov ako ich tu chcem chápať.

Slovenský termín *národ* nie je, ako známe, totožný napríklad s anglickým alebo francúzskym *nation* a preto som navrhoval rozlišovať medzi *etnickým národom*, stručne *etnikom*, teda národom v slovenskom slova zmysle, a *politickým národom*, napríklad v anglickom slova zmysle (ale pozri aj termíny ako „československé národné mužstvo“, alebo „vláda (československého) národného porozumenia“ z roku 1989)⁴. Francúzi nevedia či nechcú rozlišovať medzi pojmom Francúz v etnickom a Francúz v politickom (občianskom) slova zmysle, Nemci zasa nesmú toto rozlišovanie robiť, takže niekedy nie je jasné, keď hovoria o Nemcoch, či myslia všetkých nemeckých štátnych príslušníkov, alebo iba príslušníkov toho, čo by Slovak nazval nemeckým národom.⁵ Všetelijaké nedorozumenia by sa odstránili, ak by sa medzi nemeckými občanmi rozoznávalo, kto je príslušníkom väčšinového nemeckého etnika, teda národa, a kto inej národnosti aj keď je nemeckým občanom. Pri multikultúrnych debatách sa veľa hovorí o *Ausländern* (cudzincoch) ale niekedy je iba z kontextu jasné (niekedy ani to nie), či ide u cudzích štátnych príslušníkov žijúcich v Nemecku, napríklad Turkoch a či o nemeckých štátnych príslušníkov napríklad tureckej národnosti, ktorí teda iba v etnickom slova zmysle nie sú Nemcami. K tomu, že etnická príslušnosť niekoho môže byť rôznorodá, zmiešaná (napríklad turecko-nemecká, alebo slovensko-maďarsko-nemecká ako u mnohých príslušníkov mojej a staršej bratislavskej generácie), sa vrátim neskôr.

V Austrálii bol problém iný. Pôvodne sa termín *ethnics* používal na označenie, často nelichotivo, prisťahovalcov ktorých materinským jazykom nebola angličtina. Bol to však práve Michael Novak, ktorý svojou *The Rise of the Unmeltable Ethnics* (Macmillan 1971) dal termínu *ethnics* v anglicky hovoriacom svete rešpektabilnejšiu náplň. Až sa nakoniec udomácnil aj v chcene či nechcene protizápadnej ideológii multikulturalizmu. Napríklad sa zaužíval termín *ethnocentrism* na označenie protipólu multikulturalizmu, ideológie nadradenosti nie jedného etnického národa, ako by to z názvu

⁴ *Národ – prežitok minulosti?* ibid.

⁵ Nemcom v etnickom slova zmysle nie je Turek, aj keď je nemeckým štátnym príslušníkom, ak do Nemecka prišiel už ako dospelý; komplikovanejší je prípad už v Nemecku narodeného a nemecky perfektne hovoriaceho Turka. Alebo keď sa nemecký politický predstaviteľ ospravedľňuje za zločiny nacizmu, nemôže to predsa robiť v mene všetkých štátnych príslušníkov (medzi nimi sú aj Židia!), ale iba v mene (nevyslovovaného) nemeckého (etnického) národa. Iba raz, v roku 1987, som čítal, že Franz Josef Strauss po návrate od Gorbačova hovoril o Nemcoch ako *Eine Nation in zwei Staaten*. Od tej doby je používanie *Deutsche Nation* — napríklad v dôsledku kontroverzií roku 2000 okolo termínu *Leitkultur* — v médiach akoby tabu.

vyplývalo, ale celej širšej kultúry, obvykle západnej, a s tým spojeného politického programu. Faktom však ostáva, že v začiatkoch, tak ku koncu sedemdesiatych rokov — keď označenie *ethnic* už prestalo mať pejoratívny zvuk a termín *multiculturalism*, pokiaľ bol vôbec používaný sa ešte rozumel iba v zmysle *multiethnicity*, teda ako etnická mnohonárodnosť jedného politického národa austrálskeho — sa v Austrálii veľa urobilo pre prisťahovalcov s neanglosaským pozadím, pre ich oficiálne „zviditeľnenie“ v demografickom, jazykovom či všeobecne kultúrnom slova zmysle.

Vznikli rádiové vysielania v mnohých jazykoch, samozrejme vrátane slovenského, jedna televízna stanica premietala filmy v neanglických jazykoch, iba s anglickými titulkami, takže „etnický“ divák mal možnosť osviežiť svoju znalosť neanglického jazyka, obvyčajne rodného.⁶ V takejto atmosfére sme sa snažili argumentovať, s rôznym úspechom, aby národnosť, teda *ethnicity*, boli prijímané ako všeobecný prívlastok, teda aby sa mohlo hovoriť aj o anglickej, škótskej, írskej národnosti, *ethnicity*. Aj sčítanie ľudu raz obsahovalo rubriku o etnickej príslušnosti, aj keď ju mnohí nevyplnili (asi z podobných pohnútok ako keď niekto nevyplní rubriku o náboženskej príslušnosti).⁷ Celkove však možno povedať, že multikulturalita, pokiaľ sa rozumela iba ako multietnicita, mnohonárodnosť, bola úspešnou stratégiou v Austrálii, fungovala bez väčších treníc (môžem hovoriť iba do svojho odchodu roku 2000).

Situácia, ako som ju našiel v Nemecku, bola už iná, keďže tu sú ľudia predsa len menej zvyknutí na etnickú rôznorodosť, obzvlášť ak patria k väčšinovému národu v rámci jedného štátu. Ide tu zrejme o silnejšie lipnutie na starých formách „národných štátov“, kde z historických dôvodov väčšinový národ sa považuje za kultúrno-etnicky dominantný v oveľa väčšej miere než ako to už od sedemdesiatych rokov minulého storočia cítili a cítia v Austrálii občania anglosaského pôvodu. Hovorím tu samozrejme iba o európskej, hlavne nemeckej (ale možno i slovenskej) kultúrnej *mentalite*, resp. jej prežitkoch z minulosti, a nie o naozajstných roztržkách a rozbrojoch ako ich prežívali bývalá Juhoslávia, Severné Írsko a Španielsko, kde násilensťva korenili nie natoľko v etnických ako sociálnych a náboženských rozdieloch.

Samozrejme, čo sa týka etnickej znášanlivosti, či tolerantného správania sa k inonárodným či prisťahovalcom je tu nepopierateľný pokrok proti nie tak vzdialenej minulosti, a to nielen politicky, ale aj „v srdciach“ Európanov. Takto nejako si to predstavovali povojnoví pôvodcovia myšlienky zjednotenej mnohonárodnej Európy, ktorá — aspoň teda jej západná časť — si postupom času viac a viac začala uvedomovať svetonázorovú jalovosť predovšetkým národnostných, v etnickom či politickom slova zmysle, rozbrojov, ktoré viedli k dvom svetovým vojnám. Etnické rozdiely, samy o sebe, prestali byť zdrojom integračných problémov.

Toto nás privádza k hlavnému, potenciálne veľmi nebezpečnému, pôvodu protiintegračných tendencií a napätí, proti ktorým, zdá sa, dnes už ani Austrália nie je celkom imúnna. Mám samozrejme na mysli druhý aspekt multikulturality, náboženský.

Čo je ale vlastne náboženstvo? Veľmi zhruba povedané, jestvujú v podstate dve definície. Prvá je *obsahová*, druhá *funkčná*. Podľa prvej je náboženstvo viac-menej systematizovanou vierou (súkromnou alebo inštitucionalizovanou) v nadprirodzenú Bytosť (či bytosti), ktorá riadi svet a ľudský život; podľa druhej je to akýkoľvek systém presvedčení o svete, ktoré človek vyznáva a ním sa riadi v

⁶ Aj napríklad v *Captive Nations Council* (Výbor ujarmených národov) v Melbourne sme mali zástupcov — politických emigrantov — východoeurópskych *etnických* národov (s výnimkou Rusov, Čechov a Srbov, ktorí, aj keď nesúhlasili s režimom v materskej zemi, neuznávali jej historickú mnohonárodnosť).

⁷ Mimochodom, v snahe dostať rubriku *ethnicity* na sčítací hárok — na čom Slovákom záležalo, lebo nemohli byť identifikovaní iba podľa krajiny pôvodu, väčšinou Československo alebo Juhoslávia — nám bolo nápomocné židovské lobby, iste silnejšie ako slovenské. Lebo ani im nestačilo poznať iba počet veriacich židov či iba počet prisťahovalcov z Izraelu, ale počet všetkých Židov v etnickom slova zmysle.

myslení a konaní.⁸ Kresťanstvo je náboženstvom v prvom i druhom slova zmysle, podobne islam, judaizmus atď. Sekulárny humanizmus (ateistického či agnostického rázu) možno však tiež považovať za náboženstvo, pravda, iba v druhom slova zmysle. Je to systém, ktorý má tiež svoj morálny kódex (v mnohom, nie však vo všetkom, odvodený z judeo-kresťanského) a svoje apriorné hodnoty (aj tabu), často veľmi vášnivo zastávané, nemá však vieru v Nadprirodzeno. V tomto funkčnom chápaní náboženstva sme všetci, aj tu na Západe, takpovediac veriaci, teda „nábožní“ a líšime sa iba tým, v čo veríme, akého morálneho kódexu sa chceme — úspešne či menej úspešne — držať.

Toto bude mojou východiskovou definíciou náboženstva, teda funkčná a nie obsahová: nakoniec mi v tejto úvahe neide natoľko o to ktorý systém vier či hodnôt je pravdivý či správny, ale o to, ako môžu spolunažívať. Viem však aj to, že pre sekulárneho humanistu, teda „neveriaceho“, ktorý náboženskú vieru považuje za súkromnú vec, ktorá má psychologickú hodnotu iba pre tých iných nad ktorými sa implicitne cíti nadradeným, bude takáto terminológia ťažko prijateľná. Nie je to nepodobné nevôli, ktorú sme kedysi vycit'ovali u Australanov anglosaského pôvodu (hlavne anglického), keď sme ich chceli presvedčať, že všetci sme *ethnics*, že aj oni majú etnickú príslušnosť, aj keď ich národnosti prevládajú z historických a početných dôvodov a majú preto voči ostatným *ethnics* všemožné privilégia.

Tu však podobnosť medzi etnickou a náboženskou príslušnosťou končí. Predovšetkým tým, že etnická odlišnosť sama o sebe neznamená odlišnosť uznávaných a vyznávaných morálnych *hodnôt*: Slovák s Maďarom či Nemeč s Poliakom sa môžu škriepiť pre všelijaké, väčšinou dnes už malicherné, dôvody, nie však preto, že by každý vyznával iný systém kultúrnych či morálnych hodnôt daný jeho etnicitou. Odlišné morálne kódexy odrážajú odlišnosť *náboženskú*, nie etnickú. Gréčtina sa od angličtiny neodlišuje o nič menej ako turečtina od nemčiny a hoci Melbourne má asi rovnako silnú grécku menšinu ako Kolín tureckú, Gréci sa v Austrálii oveľa ľahšie integrovali (bez toho aby stratili svoju etnickú identitu až do tretej generácie) ako Turci v Nemecku. Dôvod pre tento rozdiel treba naozaj hľadať nie na etnickej, ale na náboženskej, úrovni. A tu pristupuje druhá odlišnosť.

Nielen štát môže byť mnohonárodný, multietnický, ale aj jednotlivec môže cítiť príslušnosť či príchylnosť k viacerým etnikám, jeho národnosť je potom akoby viacznačná, heterogénna. Často počujeme mladých v Nemecku narodených Turkov, že sa cítia aj Turkami aj Nemcami a práve v Bratislave na začiatku minulého storočia bola veľa takých, ktorí mali kultúrno-citový vzťah aj k slovenskému aj k maďarskému aj k nemeckému etniku, aj keď s rôznou intenzitou a často nevedeli čo napísať do sčítacieho hárku po roku 1918 pod heslo národnosť.⁹ V tom bola Bratislava na tú dobu predzvesťou budúcnosti. Dnes je stále viac ľudí, Európanov, či Neeurópanov, ktorí sa cítia kultúrne priťahovaní či viazaní k viacerým národnostiam, aj keď nie v rovnakej miere. Domnievam sa, že toto je aj celkom normálne a že je a bude stále viac *multietnických jednotlivcov*, teda takých, ktorí sa cítia príslušníkmi viacerých etník.¹⁰

Samozrejme, štát môže byť aj „multireligiózny“ a to aj najčastejšie tak býva, že v jednom štáte žijú príslušníci viacerých vierovyznaní. Jednotlivec však nemôže byť multireligiózny, aspoň nie v tom

⁸ Opäť odcitujem Clifford Geertza. Jeho dnes už klasická definícia považuje náboženstvo za “systém symbolov, ktorý pôsobí v ľuďoch vytváraním mocných, prenikavých a dlhotrvajúcich nálad a motivácií tým, že formuluje koncepcie všeobecného existenčného charakteru (*general order of existence*) a zaodieva tieto koncepcie do takého rúcha skutočnosti (*aura of factuality*), že sa tieto nálady a motivácie zdajú jedinečne realistické.” (op. cit. str. 90.)

⁹ Brat môjho starého otca, farár v Devínskej Novej Vsi, sa v rodine preslávil výrokom adresovaným československým úradníkom “Keď vy môžete byť bez vyznania, ja môžem byť bez národnosti.”

¹⁰ Viac na túto tému v *Národ – prežitok minulosti* (op. cit.).

istom zmysle ako keď ide o multietnicitu.¹¹ Čo sa týka Európy, spočiatku protirečiace si náboženské svetonázory, boli iba na okraji problematiky spojenej so zjednotením Európy. Pravda, pokiaľ tu bolo rozdelenie železnou oponou, (politickou, ekonomickou, neskôr už aj mentalitnou) hralo náboženstvo svoju úlohu, inú po jednej strane opony, inú po druhej, predovšetkým však z politických dôvodov. S multikulturalizmom to nemalo nič spoločné. Najneskôr po páde železnej opony bola situácia v celej Európe už celkom iná a nastali problémy ktoré tvorcovia pôvodnej myšlienky zjednotenej Európy ťažko mohli predvídať. Kultúrne trenice, ktoré nastali už nespočívali na národnostnej neznášanlivosti, ale stále viac a viac vychádzali zo všeobecne kultúrnej, predovšetkým *náboženskej* rôznorodosti jej obyvateľov. A to z dvoch dôvodov: z demografickej a náboženskej vitality nových prisťahovalcov, predovšetkým vyznavačov islamu, a z demografického ako aj náboženského úpadku pôvodného obyvateľstva, potomkov ešte kresťanského západu. Tu už ide o stretanie dvoch kultúr, islamskej a toho čo sa dnes stručne nazýva západ. Toto už, pravda, nie je problém iba európsky, ale sústredím sa iba na ten.

Ani západ a nakoniec ani islamský svet nepredstavujú etnicky homogénne kultúry. Islamská kultúra je však nábožensky viac-menej homogénna, a tým sa dnes podstatne líši od západu, kde spoluexistujú v podstate *dve náboženské* (a svetonázorové) *orientácie*: kresťanský a sekulárne humanistický, pričom číselná aj mocenská (ideologicko-politická) prevaha sa za posledných sto rokov stále viac presúva z prvej na druhú.¹²

Všetky tieto tri medzi sebou na európskej pôde súťažiace náboženstvá — kresťanstvo, islam a sekulárny humanizmus, ktorý je vlastne ilegítimným, „v hriechu splodeným“, dieťaťom kedysi ešte kresťanskej Európy — majú viac či menej tolerantných príslušníkov, ale aj extrémistov. U kresťanov hovoríme o *fundamentalistoch*, u moslimov o *islamistoch*, u sekulárnych humanistov o *sekularistoch*. Zatiaľčo kresťanskí fundamentalisti — ide tu o Európu, nie USA — sú iba svetonázorovo neoblomní až dotieraví bez naozajstnej moci, ináč tomu je u druhých dvoch: islamisti sa presadzujú verbálnym — niekedy ale aj fyzickým (teror) — násilím, sekularisti cez mienkotvorné média a politický vplyv. Ale aj keď odmyslíme tieto extrémne prípady, platí, že Európa sa po náboženskej stránke — opakujem, že mi ide o funkčnú, ideologickú či psychologickú stránku náboženstva — *zmieta v kolotoči troch nábožensko-svetonázorových prúdov*: mladého vitálneho islamu, skúsenejších a „civilizovanejších“, dnes už dominantných, sekulárnych humanistov a tých čo sa ešte hlásia ku kresťanstvu. Moslimov a sekulárnych humanistov bližšie analyzovať nebudem, všimnime si však kresťanskú situáciu.

Podľa môjho názoru — opieram sa o pozorovania predovšetkým z nemeckého zorného uhla, hoci to myslím možno do značnej miery aplikovať i na všeobecnejšiu situáciu — môžeme hovoriť o štyroch kategóriách kresťanov (vo vzťahu k ostatným dvom náboženstvám, teda nie vo zmysle kresťanskej pravovernosti):

- (1) Kresťania *pasívni* či flegmatickí, pokrstení a z cirkvi vystúpení (aby nemuseli platiť cirkevnú daň) či nevystúpení, ktorí sa za kresťanov hlásia, aj keď z toho pre svoj osobný či spoločenský život temer nič nevyvodzujú. V mnohom sú implicitne na strane sekulárnych humanistov a nepremýšľajú veľa nad tým, čo pre ich spôsob života môže znamenať postupujúci islam.
- (2) Kresťania *konzervatívni* vo svojom odmietavom, historicky aj situačne prekonanom vzťahu k ostatným dvom náboženstvám, často, nie však vždy, konzervatívni aj v politickom a ideologickom slova zmysle. Tí nábožensky najbigotnejší z nich patria medzi fundamentalistov,

¹¹ Situácia je podľa všetkého iná v Číne, kde konfucianizmus, taoizmus a rôzne odrody buddhizmu môžu spoluexistovať v náboženskom či iba všeobecne kultúrnom povedomí jednotlivého Číňana. To je však situácia, ktorou sa tu zaoberať nebudeme, hoci ako je známe, aj tam sa už presadzujú náboženstvá — kresťanské, Falun Gong — s exkluzívnym nárokom na príslušnosť.

¹² Židov možno od prípadu po prípad priradiť k jednej či druhej skupine hoci to nie je vždy ľahké, keďže u nich niekedy nemožno oddeliť ich etnickú od ich náboženskej príslušnosti.

nie však všetkých konzervatívnych v tomto slova zmysle možno označiť za fundamentalistov. Často veľmi hlasito prejavujú svoj odmietavý postoj k islamu a niekedy aj k sekularistickému tlaku.

- (3) Kresťania *duchovne iba do seba* (osobne či kolektívne) *zahl'adení*. Niektorí sa hlásia napríklad ku katolíckej cirkvi, sú však skôr identifikovaní ako charizmatici; niektorí patria k rôznym pentekostálnym, evanjelikálskym (v americkom slova zmysle) cirkvičkám, či k sektám. Medzi nimi sú tiež fundamentalisti a zasa platí, že zďaleka nie všetci. Myslím, že ich „duchovnosť“ aj diktuje ich trpezlivý a iba pasívne odmietavý vzťah k islamu a k sekulárnym humanistom.
- (4) Kresťania *pokrokárski*, ktorí majú ambivalentný vzťah k islamu, po vonkajšej stránke sa ale snažia kresťanské hodnoty vidieť iba cez filter sekulárnym humanistov, im nadbiehať a nekriticky preberať myšlienky multikulturalizmu. Často sa hlásia k módnym morálnym hodnotám ako ich diktuje sekularisti, nevedomujúc si, že tieto sú väčšinou duchom osvietenstva usmernené (niekedy aj zdeformované) hodnoty tradične kresťanské. Tak aj ich vzťah k islamu sa veľmi nelíši od vzťahu k islamu u sekulárnym humanistov.

Kresťanský pozorovateľ nemeckej kultúrnej scény sa často nemôže ubrániť tomuto dojmu: Ak sa (v médiách, politike) hovorí o *súžití* kultúr západnej a islamskej, v európskom či celosvetovom kontexte, reprezentujú dominantní sekulárni humanisti *seba a svoje hodnoty ako hodnoty západnej kultúry či civilizácie*, bez ohľadu na to, či sú ako také aj hodnotami kresťanskými. Mnohé sú, ale niektoré nie sú: napríklad konzekventný kresťan nebude zosmiešňovanie toho, čo je moslimom najsvätejšie, vyhlasovať za prejav slobody tlače (napríklad zneuctenie koránu zavraždeným holandským režiserom Theo van Goghom, alebo karikatúry Mohameda v dánskom *Jyllands-Posten*). Ak sa však hovorí o *zrážke* kultúr západnej a islamskej, tak sa sekulárni humanisti — niekedy práve tí najbigotnejší sekularisti a multikulturalisti — začnú naraz schovávať za kresťanov, hovorí sa o *konflikte* medzi islamom a kresťanstvom a moralizuje sa o potrebe vzájomnej tolerancie oboch týchto klasických náboženstiev. Bohužiaľ aj niektorí politici to tak vidia.¹³ Opakujem, hovorím o Európe nie o USA kde kresťanstvo je takto kompromitované nie iba verbálne a nie iba niektorými politikmi.

Myslím si, že bohužiaľ iba málo kresťanov vidí ako je historická zviazanosť kresťanstva so západom takto *zneužívaná* v súboji dvoch silnejších prúdov: islamského, ktorému demograficky patrí budúcnosť a sekulárne humanistického, ktorý diktuje vládnucu ideológiu. Tí najkratkozrakejší medzi nimi budú ešte aj schvaľovať právo provokátorov urážať a zosmiešňovať pod kepienkou „slobody tlače“. Pritom nielen islamistické výtržnosti, ale aj sekularistické nevkusnosti a urážky toho čo je moslimovi sväté, nemajú s kresťanstvom nič spoločné. Nevedomujú si, že po psychologickej stránke moslimská viera v Allaha a oddanosť Mohamedovi, je rovnako fanatická a provokovateľná, ako bola v Európe kresťanská viera v Boha a oddanosť Ježišovi ešte pred pár storočiami. Ani neviem koľkým katolíkom je napríklad známe, že kardinál Achille Silvestrini, ktorý v zastúpení Vatikánu už 3.2.2006 vyhlásil, povedľa odsúdenia násilností zo strany nahuckaného davu: „Sloboda satiry, ktorá uráža sentimenty iných sa stáva nadávkou (*abuse*)... Možno mať porozumenie pre satiry o kňazovi, ale nie o Bohu. Čo sa týka islamu, mohli by sme mať porozumenie pre satiry na ich zvyklosti a chovanie, ale nie ak ide o Korán, Alaha a Proroka. Celý kresťanský svet je veľmi zarmútený a ubolený pre satiry tohoto druhu, ktoré sú namierené na našich bratov iného vierovyznania”.¹⁴

Ako to vidím, jestvujú v podstate tri recepty na to, ako v budúcnosti zvládnuť túto potenciálne

¹³ Napríklad vo februári 2006 nemecký a turecký ministri zahraničia oficiálne vyzývali „obe strany, moslimov a kresťanov, aby sa navzájom rešpektovali a tolerovali“ — hoci protizápadné výtržnosti, boli vyvolané v Dánsku uverejnenými karikatúrami Mohameda, *sekularistami* a nie kresťanmi. Približne v tú istú dobu som videl na televízii iráckeho teroristu, a islamistu Abu Mussab al-Sarkawihho, ktorý na otázku o zrážke islamu a kresťanstva reagoval poznámkou, že im neide o boj s kresťanmi, ale o boj so západom.

¹⁴ http://www.catholic.org/international/international_story.php?id=18582

nebezpečnú situáciu v Európe, konkrétne v Nemecku, kde „súťažia“ medzi sebou hodnoty sekulárnych humanistov, moslimov a kresťanov.

Prvý recept pochádza od sekulárnych humanistov, je najznámejší a aj najviac propagovaný práve sekularistami. Vychádza z toho, čo som nazval obsahovou definíciou náboženstva. Podľa nej ateisti či agnosticci stoja mimo, vlastne nad, oboma náboženstvami, ktoré sa líšia od nich práve vierou v Boha. Vychádzajúc z toho, čo nazývajú osvietenskými hodnotami, chcú robiť rozhodcu, asi v tom zmysle, že všetky náboženstvá v klasickom (obsahovom) slova zmysle sú *rovnocenné* (čo nie je to isté ako rovnoprávne proti čomu by dnes ani kresťan nemal mať námietky) a patria do súkromnej (psychologickej) sféry. Keďže cítia, že viac-menej tradičné kresťanstvo už „skrotili“ — kvantitatívne zdecimovali, kvalitatívne urobili evangelizačne a pastoračne takrečeno impotentným — nárokujú si oprávnenosť, ale aj schopnosť urobiť to isté s islamom. Podľa môjho názoru sa im toto nepodarí so sebavedomým, aj z demografických dôvodov, islamom, obzvlášť ak netolerantní sekularisti medzi nimi budú naďalej hnať vodu na mlyn ešte netolerantnejších islamistov. Lebo tak ako sa mladí moslimi naučili používať internet a mobilný telefón, naučia sa používať aj „osvietenské“ vymoženosti západu, bez toho aby sa dali tak ľahko sekularisticky skrotiť ako kresťania. Bohužiaľ toto platí nielen o tých, u ktorých islam môže byť naozaj kultúrnym prínosom pre demograficky stárnucu Európu, ale aj o mocibažných totalitárskych islamistoch.

Druhý recept je myšlienka *euro-islam*¹⁵, ktorého najznámejším predstaviteľom v Nemecku je göttingenský profesor medzinárodných vzťahov Bassam Tibi. V Nemecku vychovaný, v Sýrii roku 1944 narodený moslim, s filozofickou výchovou „frankfurtskej školy“ (Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Jürgen Habermas), ktorá v Nemecku ideologicky odchovala aj mnohých sekularisticky orientovaných intelektuálov. Pod euro-islamom rozumie osvietený, súčasným hodnotám sekulárneho humanizmu prispôsobený islam. Ako budúceho partnera tohoto euro-islam vidí tých ktorých som tu nazval sekulárnymi humanistami, prakticky ignorujúc kresťanstvo. Je veľmi tolerantný, ale zrejme aj vplyvom „frankfurtskej“ výchovy, je ku kresťanstvu viac odmietavý ako k judaizmu. Má veľmi skeptické názory na možnosť kresťansko-islamského dialógu, dané čiastočne skúsenosťami s naivným prístupom k tomuto dialógu zo strany niektorých kresťanských predstaviteľov, ale skôr tým, že nerozlišuje medzi poosvietenským, v prípade katolíkov aj pokonciliárnym, kresťanstvom a jeho historicky prekonanými, napríklad fundamentalistickými, formami: akoby zrkadlový obraz toho keď mnohí západniari nevedia odlíšiť mierumilovného, aj keď „predosvietenského“, moslima od moslima islamistického či dokonca teroristicky nakloneného.¹⁶

Tretí recept je zatiaľ najmenej rozpracovaný a teda aj najmenej spomínaný. Podľa tejto tézy kresťanstvo by mohlo zohrať úlohu sprostredkovateľa, či lepšie povedané *katalyzátora*, procesu poeurópsťenia či modernizácie islamu. Možno ho vidieť ako v istom zmysle syntézu prvých dvoch receptov, presnejšie tých ich aspektov, ktoré sú realizovateľné. Kresťanstvo, na rozdiel od sekulárneho humanizmu, má s islamom spoločnú nielen vieru v Boha ale vo svojej historicky už prekonanej predosvietenskej (a čiastočne i skorej poosvietenskej) forme aj veľa spoločného s dnešným islamom, ktorý ešte na svoju „osvietenskú korekciu“ iba čaká (spoločenské postavenie ženy, tolerancia k pluralite vier a svetonázorov, atď). Aj keď za cenu veľkého kvantitatívneho úbytku v druhej polovici minulého storočia, európski kresťania už prekonali mnohé z toho, čo od islamu očakávajú aby prekonali aj tí čo chcú aby uynal nadvládu sekulárnych osvietencov (prvý recept), aj tí čo chcú euro-islam, teda aby sa osvietenské vymoženosti či móresy zaviedli do islamu (druhý recept).

Domnievam sa preto, že kresťanstvo — presnejšie kresťanstvo budúcnosti ako si ho predstavujem, lebo

¹⁵ pozri napríklad <http://de.wikipedia.org/wiki/Euroislam>

¹⁶ pozri napríklad “Der christlich-islamische Dialog beruht auf Täuschungen — und fördert westliches Wunschdenken”, <http://www.politikforum.de/forum/showthread.php?threadid=64866>

myslím dnes to ešte máloktoľký kresťan takto vidí — má *obsahom* svojej viery bližšie k islamu ako k sekulárnym humanistom, ale jej spoločenskou *formou* a svetonázorovou toleranciou má zasa bližšie k sekulárnym humanistom. Tieto dve vlastnosti ho stavajú do spomínanej (ešte len potenciálnej) funkcie *katalyzátora* premien a zmierení na tomto kontinente. Ale azda aj v globálnom kontexte. Lebo tak ako islam zohráva stále dôležitejšiu úlohu na európskej kultúrnej scéne, kresťanstvo prestalo už dávno byť náboženstvom predstavujúcim iba západnú kultúru ¹⁷ a pomaly začína plniť svoju celosvetovú, nadkultúrnu úlohu, aj keď celkom iným spôsobom aj metódami ako islam.

Nakoniec už len dva citáty.

Európske národy by si mali viac uvedomovať svoje náboženské korene, aby lepšie mohli integrovať rastúcu moslimskú komunitu. ... Keď je kresťanstvu dovolená jemu príslušiacia viditeľnosť, vytvára sa priestor aj pre iné komunity a vierovyznania. ... Európa sa musí rozhodnúť čo robiť s rôznorodosťou, ktorú prinieslo prísťahovalectvo. ... Nespútaný sekularizmus nie je odpoveďou. Ak európske vlády vylúčia náboženstvo celkom z politiky, riskujú, že si celkom odcudzia novoprišlých moslimov a prinútiť ich vytvárať si islamské ghettá. ... Tým by to, čo je morálne a duchovné, bolo odsunuté do súkromnej sféry, kde sa vystavujú nebezpečenstvu, že budú zdeformované fanatikmi. ... Ak však politickí predstavitelia nezabudnú na kresťanskú tradíciu, môžu tým dostať diskusie o náboženstve naspäť do politického života a prísť na to, že rozdiel medzi kresťanstvom islamom nie je tak veľký. ... Moslimské rozlišovanie medzi náboženskou a spoločenskou autoritou má veľa spoločného s kresťanským rozlišovaním medzi Cirkvou a štátom. ¹⁸

(Nedávno zosnulý) Šejk Zaki Badawi ¹⁹... sa stále viac prikláňal k názoru, že cesta ktorou prešla Katolícka cirkev v Británii smerom k všeobecnej prijateľnosti a rešpektu je modelom, ktorý by aj moslimi mali nasledovať. Katolíci nemuseli pritom stratiť to podstatné čo ich odlišovalo od ostatnej spoločnosti. Toto vraví moslimom, že v cene, ktorú treba zaplatiť za toleranciu, nie je vzdanie sa svojich hodnôt a viery. Katolíci, okrem toho že môžu byť modelom integrácie bez asimilácie (v Británii), majú aj náboženskú citlivosť, ktorá im umožňuje, viac ako sekulárnym intelektuálom, sympatizovať s tým, čo cítia moslimi. Ani oni nezavrhlí pomoc metafyziky pri formovaní ich koncepcie reality; aj oni majú absolutistickú a nie relativistickú morálku; aj oni si cenia rodinu a chcú svoju vieru preniesť na svoje deti; aj ich viera má silný medzinárodný rozmer. Majú porozumenie pre to, koľko bolesti môže spôsobiť posmech a opovrzenie, keď je namierené proti uctievaným náboženským symbolom, a pre to, ako táto bolesť môže ľahko prerásť do pobúrenia a hnevu. A tiež sa naučili, že kedy je lepšie nastaviť druhé líco. Keďže sú aj viac oboznámení so sekulárnym myslením, môžu byť katolíci nápomocní aj pri vysvetľovaní moslimských citlivostí. V skratke, katolíci môžu byť tým chýbajúcim pojítkom (*missing link*). ²⁰

¹⁷ Malcolm Muggeridge (1903-1990) — reportér, rádiový hlasateľ a spisovateľ, ktorého zásluhou sa svet v tridsiatych rokoch minulého storočia dozvedel o stalinských zverstvách, konkrétne o ukrajinskom hladomore — už v roku 1978 nazval jednu svoju prednášku *The End of Christendom* (roku 1980 a zasa roku 2003 vyšla aj knižne). Kresťanský apologet, zrovnávaný s G. K. Chestertonom, hoci do Katolíckej cirkvi formálne vstúpil až v 79. roku svojho života. Slovo *Christendom* (na rozdiel od *Christianity*) je do slovenčiny ťažko preložiteľné a znamená niečo ako “kresťanská ríša”, teda kultúrne uzvretý svet ktorého náboženská dimenzia — v našom funkčnom, prenesenom slova zmysle — je diktovaná temer výhradne kresťanskými hodnotami.

¹⁸ Z prednášky canterburského arcibiskupa (anglikánskeho) Rowana Williama v *European Policy Centre*, Brusel, 7.11.2005, pozri http://www.archbishopofcanterbury.org/sermons_speeches/2005/051107.htm.

¹⁹ Mohamed Aboulkhair Zaki Badawi KBE (Egypt 1922–24. januára 2006, Londýn) bol prominentným islamským učencom, spoločenským aktivistom a podporovateľom medzináboženského dialogu. Bol aj riaditeľom *Muslim College* v Londýne.

²⁰ *A gulf that Catholics can bridge* (Priepasť, ktorú katolíci môžu preklenúť), Úvodník, *The Tablet*, 11.2.2006